Bernard Hubeau's zoektocht naar rechtvaardigheid, recht en onrecht bij Albert Camus

De auteur en het boek

Als een boek over Albert Camus dat 622 pagina's telt, voor u ligt, rijst onmiddellijk de vraag: waarom? Waarom een boek schrijven over een auteur die zelf veel heeft geschreven en waarover er al meer inkt op papier is gevloeid dan hijzelf ooit had gekund. Wie de auteur van dit boek over Camus een beetje kent, zal niet verbaasd opkijken. Bernard Hubeau ademt al jaren de geest van Camus uit. Of het nu een publicatie of een lezing is, een gepast citaat van Camus ontbreekt nooit in zijn intussen ook omvangrijke oeuvre.

Bernard Hubeau beantwoordt de vraag al in het begin van het boek: Camus is een passie geworden al sinds zijn studententijd. Camus die een humanist is, wars van religieuze en andere gezindheden die elk autonoom denken in de weg staan, is een wegwijzer in en van het leven: een zoeker, een voorvechter van het gewone en een "homme bon" (zie deel IV van het boek). Hij kenmerkt zich door twijfel en bedachtzaamheid. Deze typering van Van Reybrouck raakt Bernard Hubeau: 'Dit is zo mooi gezegd' (p. 453), een zeldzame persoonlijke noot in een boek dat hoofzakelijk theoretische allures heeft. Wie Bernard Hubeau al ontmoet heeft of met hem heeft samengewerkt, zal moeten toegeven dat enige gelijkenis met de beroemde Franse schrijver - filosoof? - geen toeval is. Bernard Hubeau grijpt het leven van Camus en zijn publicaties, zowel fictie als non-fictie, aan om de onderwerpen zoals armoede, menselijke waardigheid, klimaat, …. die hem als jurist en rechtssocioloog nauw aan het hart liggen met elkaar te verbinden om zo tot een uniek verhaal over rechtvaardigheid, recht en onrecht vanuit een camusiaanse bril te komen.

Luc Resson schrijft in zijn recensie in het tijdschrift *Streven* over het boek van Hubeau: "*Het boek telt 622 bladzijden (waarvan 80 bibliografie!), wat ontmoedigend kan werken op potentiële lezers, maar het is dan ook geen werk dat je van A tot Z moet lezen: dankzij een gedetailleerde inhoudsopgave kun je erin grasduinen, in functie van een specifieke vraagstelling*" (Streven, 2023). Deze bespreking zal ook grasduinen in die thema's die voor dit tijdschrift relevant zijn. Want je kan er niet naast kijken, de vraagstellingen die Camus bezig hielden en die Bernard Hubeau tot de zijnen heeft gemaakt, raken aan de grondslagen van dit tijdschrift: Grondrechten en armoede, vooral delen II en III van het boek. Nadat in deel I de verschillende cycli in het oeuvre van Camus aan bod komen: van het absurde over de revolte naar de liefde (tevens de maat *(la pensée de midi)* en de solidariteit), gaat Bernard Hubeau in deel II dieper in op de verhouding rechtvaardigheid *(Justice)* en vrijheid, recht en onrecht, mensenrechten. Deel III behandelt thema's waaronder armoede, doodstraf, geweld en terreur, Algerije en Natuur. Tot slot is deel IV een meer algemene filosofische beschouwing met op het einde nog een toemaatje (appendix) over recht, literatuur en verbeeldingskracht.

Wat kunnen we alvast meenemen uit dit standaardwerk? Allereerst zijn er de begrippen rechtvaardigheid, recht en onrecht en mensenrechten. Ik raak ze kort aan in de hoop en de overtuiging dat deze al te minimalistische beschrijving de lezer aanzet om het boek zelf ter hand te nemen en zich mee te laten slepen in een zeer gedetailleerde uiteenzetting over de denkpisten

van en over Camus. Daarnaast zal ik kort ingaan op hoe Camus kijkt naar armoede. De andere topics laat ik voor wat ze zijn en is dus andermaal een uitnodiging om zichzelf hierin te verdiepen.

Rechtvaardigheid en mensenrechten

Rechtvaardigheid is een bij Camus een multidimensioneel concept. Zijn denken over rechtvaardigheid loopt samen met zijn persoonlijke leven en de gebeurtenissen in zijn leven (Kolonisatie, WO II, de repressie en de naoorlogse maatschappelijke veranderingen) en is dus niet lineair. *Justice* heeft voor hem de betekenis van "*une institution, une passion, une valeur*". In het Nederlands te begrijpen als "institutie, een streefdoel en een waarde". Deze rechtvaardigheid kan zowel positieve als negatieve kanten hebben. In de positieve zin gaat het over de sociale rechtvaardigheid, de 'onmetelijke' kracht en waarde om o.a. de Algerijnse kwestie op te lossen. Camus erkent hierbij de spanning tussen rechtvaardigheid en de politiek, tussen het ethische en het politieke dat niet zomaar kan opgelost worden. Er zijn grenzen en limieten aan de echte rechtvaardigheid: respect voor het universele in iedere mens, voor de waardigheid en de metafysische solidariteit. Als er dus sprake is van revolte, een opstand wanneer de menselijke waardigheid in het gedrang komt, blijft die best binnen de maat. Maat - *pensée de midi* - is voor Camus een zoeken naar de juiste maat om te vermijden dat de voornoemde begrippen te absoluut en te categorisch worden. Negatieve elementen zijn het rechtvaardigheidsdiscours van totalitaire regimes, de doodstraf en de oorlogssituaties. Bernard Hubeau gaat dieper in op de verschillende lagen (waarde, streefdoel en institutie). *Justice* als een waarde en een streefdoel is altijd verbonden met de betekenis van een menselijke rechtvaardigheid en kent geen bovennatuurlijke dimensie. Het impliceert *het respect en de erkenning van rechten en verdiensten van eenieder* (p. 171). Rechtvaardigheid kan niet zonder vrijheid - geen absolute en abstracte concepten - ten dienste van de revolte. Deze laatste ziet hij vooral vanuit socialistisch perspectief. Vrijheid is gerelateerd aan de anderen en is voor Camus ook een vorm van rechtvaardigheid (p. 177). Het is aan de politiek en de beleidsmakers om deze concepten mee vorm te geven. En dan rijst de vraag naar de relatie tussen rechtvaardigheid en revolte. Hubeau vat het zelf scherp samen: *We kunnen de camusiaanse revolte in de eerste plaats zien als een solitaire aangelegenheid, subjectgericht, iets individueels, iets metafysisch en ontologisch van karakter: dat is de revolte tegen de absurditeit van het leven (intern). Pas daarna kan het object komen, met name tegen wat men opstaat, een bepaalde zaak. Dat is de solidaire aangelegenheid, iets collectiefs, meestal gekoppeld aan solidariteit, rechtvaardigheid en vrijheid (extern)* (p. 186).

Om rechtvaardigheid te bewerkstelligen is een dialoog nodig tussen gelijken en op mensenmaat. Dit is geen elitair gedoe voor Camus, ook de vernederden horen hierbij. Dan rijst de vraag naar de verhouding tussen rechtvaardigheid en gelijkheid. Bernard Hubeau verwoordt het als volgt: *rechtvaardigheid kan worden geaccapareerd door ideologieën, maar tegelijk kan ze een utopie zijn en tot maat aanzetten* (p. 187). Zijn benadering van rechtvaardigheid stoelt op een empirische moraal en gezond verstand. En wat met liefde en rechtvaardigheid? Het is een dilemma dat wordt geconcretiseerd door een bewustwording van het sociale en het politieke. Om de auteur te citeren: *De revolte wordt gevoerd op basis van de solidariteit en de broederlijkheid. Het is een collectief "neen" aan de verdrukkende machten en personen, wat Camus benoemt als "le dépassement de l'indvidu dans un bien désormais commun"*. De link met naastenliefde is niet ver weg en Camus verlaat het spoor van het nihilisme. Het is aan de mens om orde te scheppen in de wereld en hem alleen.

Justice als institutie staat als symbool van macht, uitsluiting, normalisering en onrecht. Justitie als instituut kent geen genade in de ogen van Camus. Justitie sluit uit en normaliseert. Vooral in zijn romans sneert Camus ongenadig naar de vertegenwoordigers van het systeem en is hij niet vies om hen 'pseudo-moralisme' te verwijten waardoor de hoofdpersonages worden afgeschilderd als morele monsters op basis van elementen die niets met het misdrijf te maken hebben. Hiermee samenhangend is er ook het negatieve beeld over de wet, het recht en de macht. Dat beeld echter evolueert van een veroordeling van de actoren van justitie naar het bestaan van een menselijke justitie. Dit laatste komt tot uiting in tal van romans waarbij het concept rechtvaardigheid de voortdurende toetssteen is. Zo krijgt het recht een mediërende rol toegekend, het kwaad ligt niet meer buiten het hoofdpersonage, wordt justitie noch als onrechtvaardig noch als gewelddadig gepercipieerd en moet het recht niet meer bevochten worden want *de woordvoerders van de wet zijn de bewakers van breekbare en onzekere banden van de politieke gemeenschap* (p. 209).

Wat is dan de hoofdopdracht van het recht? De hoofdopdracht van het recht is het breken van totalitaire trekken en het bewaken van onschuld. *Het is in de veruiterlijking van het recht dat er een risico schuilt van het tegendeel van recht en rechtvaardigheid* (p. 210). Hier staat de spanning tussen wet en rechtvaardigheid op scherp. Waaraan moet het recht dan wel voldoen? Op een waardige manier antwoord bieden aan de menselijke zwakheden? De geest van de wet moet vooral doen blijken van intelligentie en maat. Dit laatste blijft een belangrijk gegeven om het recht en de veruitwendiging ervan in balans te houden. De overheid heeft hierbij een belangrijke rol, ook al heeft Camus hier niet echt vertrouwen in. De overheid schept de omgeving waarbinnen *de vragen van de mensen ook de groepen (zoals syndicaten en andere gemeenschappen aan bod komen* (p. 213). Wanneer het evenwicht zoek is, dan zullen vrijheid en revolte belangrijke correcties moeten doorvoeren.

Vanuit zijn denkkader ziet Hubeau Camus als een voorloper van het begrip sociale rechtvaardigheid dat geconnecteerd is met mensenrechten. Camus gebruikt de term zelf nooit, maar de begrippen zoals vrijheid, menselijke waardigheid en rechtvaardigheid wijzen op de bekommernis van Camus rond mensenrechten en grondrechten. Geen theoretisch exposé hierover bij Camus, de mens van vlees en bloed staat hier centraal en niet de - 'mateloze'- staat. Het recht op leven en het recht op eerlijk proces zijn belangrijke rechten (grondrechten van de eerste generatie). Hij heeft ook over de tweede generatie grondrechten, over sociaal-economische grondrechten o.a. de sociale zekerheid. Zijn jeugdervaringen in armoede zijn hier niet vreemd aan. Dit citaat verwoordt goed hoe de revolte, de opstand, samenspoort met de menselijke waardigheid en de maat : *... moet men de geest van de revolte van diegene die opkomt voor de menselijke waardigheid tegenover de mateloosheid van de revoluties voor ogen houden. De mensenrechten vergen met andere woorden "une conquête continue, toujours à recommencer". Tolerantie en gewetensvrijheid zijn daarbij essentieel. Camus stelt de ethiek van de roep ("Cri") voorop: roepen en handelen, zelfs op een profetische manier. "Prophétiser c'est rejeter la résignation et affirmer la vérité de l'homme". De revolte is de strijd voor de mens van elke dag, die eerlijkheid en bescheiden geduld vraagt, uitgaand van de dagelijkse realiteit: "le témoin des Droits de l'Homme agit dans le réel immédiat".*

Intermezzo: Wat Camus schrijft is vandaag nog actueel

Laten we deze vaststelling van Hubeau over Camus illustreren met een quote van een deelneemster van de werkgroep Cartache uit Brussel. Het is een participatief project met mensen die vanuit hun ervaringen met het OCMW strijden voor meer recht en rechtvaardigheid.

Zij sprak de woorden uit naar aanleiding van een "expo-échange met de titel « face à face au CPAS »: *Des revers, des ruptures, des difficultés et des obstacles ont parfois brisé des rêves et fermé bien des portes. Mais le besoin et le droit de vivre dans la dignité nous ont aidés à dépasser les obstacles et à faire sauter les barrières de l'indifférence, pour rendre visibles nos expériences de vie. A travers notre recherche participative, nous voulons parler, penser et agir : pour sortir de l'accusation et de la dualité du bon d'un côté en du mauvais de l'autre. A travers cette expo nous vous invitons à un voyage en vous incitant à marcher dans nos pas (Jeannine Hordies).*

Armoede

Dit brengt ons tot het thema armoede dat ook een expliciete plaats krijgt in het boek. Ook hier is het begrip meerlagig en kent positieve en negatieve elementen. Op persoonlijk vlak heeft Camus de armoede zelf gekend. Hij neemt deze ervaringen mee op in zijn geschriften en wil *"faire s'accorder les voix de la rue et celles des livres"* (p. 313). Hij ervaart soms schuldgevoelens als hij zich in mindere arme kringen vertoeft. Nochtans is het niet louter negatief. Armoede appelleert Camus : *Je n'ai qu'une chose à dire, à bien voir. C'est dans cette vie de pauvreté, parmi ces gens humbles ou vaniteux, que j'ai le plus sûrement touché ce que me paraît le sens vrai de la vie* (p. 314). De armoede kent zijn rijkdom in datgene wat niets kost: broederlijkheid, de aarde,… Datgene wat nutteloos is rust niet op de schouders van de arme mensen. Alleen de 'naakte' waarheid blijft over. Hubeau benadrukt hier de ambivalentie in Camus' denken. Het is een solitaire kijk op de mens en niet gespeend van enige naïviteit. Deze kijk wordt anders als Camus' denken op mesoniveau wordt bekeken. Armoede als intermenselijk probleem, in contact met anderen *verlamt de vaardigheid om voor zichzelf op te komen en te communiceren, zodat de individuele en collectieve waardigheid wordt vernietigd* (p. 315). Camus benadrukt het belang van de menselijke solidariteit waarin duidelijk een ethische component aanwezig is. Armoede kan niet geduld worden en is sociaal onrechtvaardig. Armoede is niet de schuld van de arme mensen! Armoede is dus een maatschappelijk probleem voor Camus. Hier sluit het denken over mensenrechten zich aan als bescherming tegen onderdrukking en machtsmisbruik. Hij getuigt over armoede als journalist en pleit voor een *constructieve sociale politiek en vraagt dat de economische structuur en de daarmee gepaard gaande uitbuiting zou worden aangepakt in de richting van structurele hervormingen en meer sociale rechtvaardigheid* (p. 317). Opnieuw wordt duidelijk dat Camus eerder een sociaal democraat is die pleit voor de volwaardige deelname van alle bevolkingsgroepen aan de samenleving, ook de meest zwakke bevolkingsgroepen. En dat is meer dan voldoen aan de lichamelijke behoeften. Hubeau besluit, zij het soms iets wat enigmatisch:

Camus vindt dat de armoede één van de eerste fundamentele ervaringen is die zijn wereldbeeld hebben bepaald. De vrijheidsgedachte krijgt hij niet door Karl Marx te lezen, maar door te kijken en te luisteren naar de bescheiden en fiere medemensen uit de wijk waar hij opgroeit, Belcourt, en waar hij ontdekt waarover het echt gaat in het leven. Hij geeft toe dat er door zijn succes als schrijver een zekere afstand tussen hem en de armoede is gegroeid, maar hij heeft vanuit zijn bevoorrechte positie gekozen voor de solidariteit met mensen zonder stem. Bescheiden zoals hij is, claimt hij echter niet dat hij in hun plaats spreekt.

Camus slaagt er op een bepaalde manier in om aan de armoede een soort van positieve connotatie te verlenen, ook al doet dit niets af aan de ernst en het onrecht ervan. Er is sprake van een "dithyrambe réaliste". Hij idealiseert noch het verleden, noch zijn in armoede

doorgebrachte jeugd, maar hij geeft er een "akosmische" dimensie aan, een dimensie zonder woorden (p. 318).

Uitnodiging

Deze bijdrage is geen recensie, maar zoals eerder gezegd een uitnodiging om het boek zelf verder ter hand te nemen en hierin te *grasduinen*. Enerzijds om fundamenteler in te gaan op de hierboven besproken onderwerpen die ik veel te beknopt en allicht kort door de bocht heb voorgesteld. Anderzijds om te vernemen wat Camus over de vele andere thema's zoals doodstraf, geweld en terreur, Algerije en natuur denkt en schrijft, en om zijn denken en leven meer filosofisch uit te diepen. Het meesterwerk dat Bernard Hubeau heeft geschreven is hier de uitgelezen gids voor deze queeste.

Het boek "Op zoek naar rechtvaardigheid, Recht en Onrecht bij Albert Camus is uitgegeven bij die Keure en kan besteld worden via https://www.diekeure.be/nl-be/professional/12144/op-zoek-naar-rechtvaardigheid-recht-en-onrecht-bij-albert-camus

Steven Gibens
Opleidingshoofd Sociaal Werk Odisee
Gastprofessor Universiteit Antwerpen